

Niekoľko poznámok k syntéze Zdeňka Kárníka o dejinách Prvej republiky

Xénia Šuchová, suchova@savbba.sk

Namiesto úvodu slovo o autorovi:

Prof. PhDr. Zdeněk Kárník, DrSc. je odborníkom na hospodárske a sociálne dejiny Prvej Československej republiky a na česko-nemecké vzťahy v 20. storočí. Je univerzitným profesorom, pracovníkom Ústavu hospodárskych a sociálnych dejín FF UK v Prahe a pedagogicky pôsobí tiež na PdF v Hradci Králové. V minulom období prednášal vybrané problémy z uvedenej problematiky na Univerzite v Bochume (SRN). V 60. rokoch publikoval viaceré podnetné štúdie k dejinám sociálnych a politických hnutí v časopise Príspevky k dejinám KSČ resp. Revue dějin socialismu. Následné monografie - v normalizačnom období spolu s autorom „stiahnuté z obehu“ - sa dočkali v 90. rokoch druhých, upravených a podstatne rozšírených vydání: První pokusy o založení KSČ v Čechách (1967, novo vyšlo v Nemecku 1996), Habsburg, Masaryk či Šmeral? Socialisté na rozcestí (1968, novo 1996). V súčasnosti nadviazal na starší výskum politických hnutí ako vedúci riešiteľ grantového projektu „Dějiny radikálního socialismu a KSČ“, ktorého nositeľom je Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Dnešný autorský záber Zdeňka Kárníka je však oveľa širší. Zaoberá sa politickým systémom - osobitne systémom politických strán, volebným systémom a voľbami všetkých úrovní počas trvania I. ČSR, sleduje české a nemecké medzivojnové politické elity. V početných štúdiách k hospodárskemu a sociálnemu vývoju uplatňuje historicko-sociologický, historicko-demografický, aj historicko-antropologický prístup; prejavuje sa v nich autorov záujem aj o „malé dejiny všedného dňa“. V najnovších výskumoch sa zameriava na českú národnú šľachtu po r. 1918, napr.: *Česká národní aristokracie ve 20. století jako sociální vrstva...* In. Studie k sociálním dejinám (Opava 2001).

Vlastnú (dobrovoľne či nedobrovoľne si uloženú?) „zásadu“ neprekročiť bádateľsky problematiku 1. polovice 20. rokov XX. storočia porušil na začiatku 90. rokov, po návrate na Karlovu Univerzitu a na stránky odbornej a náučnopopulárnej literatúry. Výsledkom je dosiaľ najúplnejšia trojzväzková syntéza z medzivojnového obdobia, ktorá v ostatných rokoch vyšla v edičnej línii „Dějiny českých zemí“, pod súhrnným názvom *České země v éře První republiky 1918 - 1938*; originálna svojím poňatím aj uplatnenými prístupmi.^[1]

Rozsah diela; periodizácia a štruktúra obsahu

Celý opus má spolu 1951 strán, z toho 1800 strán pripadá na samotný text, zvyšok tvoria prílohy, register, súpis základných prameňov a literatúry, obsahy a zoznamy skratiek. V počte kapitol autor dospel k „elegantnej“ päťdesiatke (25 v prvom a 25 spolu v druhom a treťom zväzku), každú z nich člení na podkapitoly, prípadne ďalej na paragrafy.

Vývoj prvorepublikovej spoločnosti rozdeľuje Kárník do dvoch etáp a v ich rámci vymedzuje základné obdobia takto:

I. etapa - roky 1918 - 1929, s vnútorným medzníkom r. 1923, je rozčlenená na:

1. obdobie „československej národnej revolúcie“ (1918-1923); roky zakladania a konsolidácie štátu (konštruovania štátnej moci, ústavy, aparátov, formovania riadiacich elít), ukončené v politickej oblasti nástupom Benešovej vlády v r. 1921 s „Päťorkou“ v pozadí a završené r. 1923 vytvorením

hospodársko-sociálnej základne štátu;

2. „zlaté roky republiky“ (1924 - 1929), ktoré autor charakterizuje ako obdobie „prevažujúcich dostredivých tendencií nad odstredivými“ vo vzťahoch medzi národmi a národnosťami ČSR.

II. etapa - roky 1930 - 1938, s vnútorným medzníkom 1935/1936, zahrňuje:

1. obdobie Veľkej krízy a narastanie vonkajšieho a vnútorného ohrozenia demokratickej republiky fašizmom/nacizmom (1930 - 1935), vrcholiace poslednými parlamentnými a prezidentskými voľbami v „prelomovom“ roku 1935. Slovom autora, je to „obdobie prevažujúcich odstredivých tendencií“ v národnostných vzťahoch;

2. obdobie rokov 1936 - 1938 - nasledujúce po (ťažkom) výstupe z hospodárskej krízy, s jej politickými následkami a prebiehajúce súbežne s postupujúcim rozkladom versaillského systému; v ňom „zápas o prežitie“ vyústil do „zápasu o život“ a do prehry v mníchovskom finále.

Látka je rozdelená do troch zväzkov, no v skutočnosti ide o dva diely, ktoré sa „nezmestili“ do dvoch kníh. Úvodný zväzok rozdelil autor do troch častí: v prvej je prirodzene v popredí pozornosti vývoj politický, v druhej prevláda optika dejín hospodárskych a sociálnych, s uplatnením štatistických a sociologických metód, tretia časť je syntézou oboch pohľadov.

Špecifický metodologický problém spracovania témy prináša výslovné zameranie sledovanej edície pražského nakladateľstva *Libri* na dejinný vývoj v geografickom priestore dnešných Čiech, Moravy a Sliezska, k čomu sa vrátim v osobitnej časti tohto príspevku.

Zvolený prístup k problematike odôvodňuje autor ohľadom na rozdielny priebeh a dopad skúmaných procesov: výsledky politického prevratu sa prejavujú bezprostredne a možno ich teda postihnúť najskôr, zatiaľ čo zmeny v oblasti hospodárskej a sociálnej sa dajú vyhodnotiť až po dlhšom časovom období (tak napr. o pozemkovej reforme sa pojednáva až v tretej časti) a len na základe porovnania rozdielnych stavov (tu napr. porovnávacou analýzou relevantných údajov sčítania ľudu z r. 1910, 1921 a 1930). Zmeny v kultúrnej sfére je možné v takom krátkom časovom rozmedzí postihnúť ešte menej ako v sociálnej oblasti, preto v danej etape sleduje len tú stránku kultúry, ktorá stála bezprostredne v službách národnej revolúcie. Takto dospieva k azda netradičnej, no premyslenej a presvedčivej obsahovej štruktúre, ktorú v podstate uplatňuje aj pre výklad o 30. rokoch. Po tejto stránke však považujem prvý diel, venovaný 20. rokom, za ucelenejší, kompaktnejší a vyváženejší.

Rozpad druhého desaťročia do dvoch zväzkov si zrejme vyžiadal rozsah, povaha a úroveň doterajšieho spracovania problematiky. Vo vnútornej štruktúre je zmena oproti prvému dielu: oveľa komplikovanejší vývoj v 30. rokoch si, podľa autora, vynútil komplikovanejší výklad. To sa odrazilo v oveľa podrobnejšom členení kapitol na podkapitoly (až do počtu 11!) a paragrafy (a - ...f) V nich sleduje osobitné čiastkové problémy, ich genézu a vyústenie, s časovými presahmi v oboch smeroch (niekedy naozaj hodne ďalekými); skúsme ich len porátať!...

Pritom obsahom druhého dielu sú v zásade dva hlavné problémy: hospodársko-sociálny vývoj počas Veľkej krízy a politický dopad krachujúcej versaillskej sústavy. Autor dozaista nemohol len „upraviť“ závery starších prác (hoci očistené od „triednej optiky“), ale uplatnil v podstatnej miere výsledky vlastného súčasného bádania. Je pritom sympatické, že hospodársku a sociálnu problematiku sa nerozpakuje skúmať prostredníctvom klasických sociálno-ekonomických kategórií a pojmov ako sú: sociálne triedy, vrstvy a stavy, výrobné prostriedky a výrobné vzťahy, kapitalistický cyklus a jeho fázy a i. Závery, ku ktorým dospel na základe nových a novej interpretácie starých výskumov, tiež nie sú poplatné prízvuku.

Všima si nerovnomernosť krízy, účinnosť hospodárskych protikrizových krokov štátu a podnikateľských elít, ich plusy a mínusy, negatívny sociálny a politický dopad. Oproti I. zväzku si tu tiež oveľa viac všima Slovensko a Podkarpatskú Rus. I keď slovenský čitateľ nemusí mať vždy dojem, že je to pozornosť dostatočná, celkom určite autor svojím chápaním vzájomnej previazanosti vývoja na území celého štátu podstatne prekročil zadanie vydavateľstva, danej edičnej línie, aj viacerých tematicky príbuzných prác českých historikov.

Záverečný tretí zväzok sa začína analýzou stredných vrstiev, ich postavenia a úlohy z hľadiska pokusov o riešenie hospodárskej, politickej a sociálnej krízy 30. rokov. Sem Kárník zaraďuje aj ucelený prehľad o prvorepublikovej vede, školstve a všetkých oblastiach umenia, ako osobitnej sfére života spoločnosti.

Mapuje celé obdobie existencie I. ČSR, a to na území celého štátu (zatiaľ čo v prvom zväzku je oblasť duchovného života len načrtnutá, z hľadiska jej politických a „civilizačných“ funkcií). Len pomerne malú časť tretieho zväzku tvorí výklad politických udalostí a problémov súvisiacich s obranou štátu v rokoch 1937 -1938, ktoré sú ináč najčastejšie pertraktovanou a popularizovanou témou moderných českých dejín.

Autorský text v závere dopĺňajú už spomínané prílohy. Popri tradične zaradovaných (zostavy medzivojnových československých vlád), sú tu aj zriedkavo, či mimo odbornú obec zrejme po prvýkrát publikované materiály (posledné vlády Predlitavska a Uhorského kráľovstva, poslední spoloční R-U ministri; diplomatické styky a šéfovia čs. zastupiteľských úradov), prípadne dokumenty celkom neznáme, vychádzajúce z pramenného výskumu (súpis vlastníkov a základné údaje o šľachtických a cirkevných veľkostatkoch podrobených pozemkovej reforme). Čitateľovej orientácii v texte dobre poslúži menný register (so základnými personálnymi údajmi) a súpis použitých prameňov a literatúry.

Pre množstvo, rôznorodosť, zložitosť a rozdielnú hĺbku spracovania jednotlivých problémov, sa v snahe o priblíženie syntézy musíme v tomto príspevku uspokojiť len s heslovitým náčrtom niektorých vybraných okruhov.^[2]

- vznik československého štátu ako na výsledok série niekoľkých navzájom sa prelínajúcich a potierajúcich prevratov - českého, nemeckého, slovenského a maďarského (v jeho „dvojjedinej“ podobe);
- „pilierové usporiadanie“ československej parlamentnej demokracie;
- problém česko-nemeckých vzťahov (ktorý je v popredí autorovej pozornosti);
- radikálny socializmus a bolševický komunizmus ako osobitne sledovaný problém „československej národnej revolúcie“ a dejín Československa;
- výsledky „československej hospodárskej revolúcie“: skutočná hospodárska úroveň Českých zemí a ČSR ako celku a jej umiestnenie v rebríčku európskych krajín;
- „demografická revolúcia“ a urbanizácia na postupe (videné „od Ašu po Jasiňu“);
- médiá doby: tlač, rozhlas, film; životný štýl a trávenie voľného času;
- prvé vážne pokusy fašizmu preniknúť do českej (československej) spoločnosti;
- „Národnostné problémy národného štátu - odstredivé tendencie menších národov a národných menšín“;
- hospodárska kríza, jej dopad a politické dôsledky, špecificky československý výstup z krízy;
- rozloženie politických síl v „osudovom“ roku 1935; opory čs. parlamentnej demokracie versus politický extrém - pravý a ľavý,
- zmena republiky v dôsledku posledných parlamentných volieb, atd.

Slovensko v Československu ako autorov metodologický problém

Vzhľadom na tému seminára, ktorou je český a slovenský pohľad na medzivojnové Československo, nemožno v recenzentskom príspevku obísť Kárníkov pohľad na otázku česko-slovenského vzťahu. Ako som spomenula vyššie, koncepcné zameranie edičnej línie, v ktorej dielo vyšlo, prináša pre spracovanie problematiky v 20. storočí špecifický problém: nebolo možné nebrať do úvahy vývoj aj vo východnej časti čs. štátu. Autor tak musel citlivo zvažovať, čo zo spoločnej česko-slovenskej problematiky nemožno vôbec obísť, a čo zo slovenských a podkarpatoruských dobových reálií považuje za potrebné aspoň v náčrte priblížiť českému čitateľovi, ktorému je práca predovšetkým adresovaná. Problémom slovenského čitateľa možno bude akceptovať, že v popredí pozornosti je tu (dodajme, že celkom legitímne) vzťah česko-nemecký a nie vzťah česko-slovenský. Autor k tomu v závere prvého dielu výslovne uvádza: „Vzhľadom k vymezení tématu bylo možné věnovat česko-slovenské otázce méně místa, než si žádá. Pouze jsme se jí nevyhýbali“ (str. 565) Na viacerých miestach (tam, kde sa česko-slovenský kontext priamo žiada, a možno nám aj chýba) sa odvoláva na ďalšie kapitoly, v ktorých sa danou otázkou zaoberá podrobnejšie. V 2. zväzku jej naozaj venuje podstatne viac miesta a v závere celej práce (možno trochu nečakane) rezumuje: „Třebaže se to na první pohled nezdá... daleko vážnější než otázka česko-německá byla v několika směrech otázka česko-slovenská, jistě už proto, že byla jádrem státní ideje národního státu, ne otázkou menšinovou“. (III., s. 342)

Prístup vedúcich politických elít prvej republiky k tzv. „slovenskej otázke“ hodnotí kriticky: presadilo sa riešenie kompromisné namiesto zásadného; uplatnila sa cesta pragmaticky ponímaných administratívnych ústupkov v prospech slovenskej krajiny, ktorých výsledkom bol „kritický stav Slovenska, ztráta nemalé části mladé generace, jež vyrostla už v republice, a nakonec přichýlení se nacionálních radikálů k fašismu“; z obavy pred maďarónstvom nebol podniknutý „odvážny krok uznania svojbytnosti Slovákov“, ktorý - aj podľa autora - „bolo predsa možné obratne fázovať“. Napokon stavia hypotetickú (či „virtuálnu“) otázku: „Vedl by tento krok k urychlení negativního vývoje na Slovensku, nebo naopak ke zúžení opozice, posílení státotvorné politiky na Slovensku a ...především k podstatně vyšší úrovni politické svéprávnosti Slovenska v rámci společného státu?“ A ako realistickejšia sa mu javí druhá

alternatíva, ktorá jedine ponúkala „postupné oddelení maďaronství ... od ‘novoslovakizmu’, ktorý byl, historicky vzato, jedním z největších pozitiv slovenského národního vývoje za První republiky.” (s. 643) Čitateľ (či už súhlasí alebo nie) si tu možno položí otázku: Kedy teda bol, podľa autora, vhodný moment na udelenie autonómie Slovensku, z hľadiska upevnenia republiky?

Rozsah diela ako čitateľský problém

V záverečnom príhovore čitateľovi autor pripúšťa, že podobne koncipovanú knihu, s rozsahom 250 - 300 strán, by si istotne mohlo prečítať desaťnásobne viac ľudí. Je jasné, že takáto podoba by však sotva zodpovedala jeho zámeru a ambícii osloviť „poučeného” čitateľa! Knihu totiž adresoval záujemcovi o moderné dejiny, schopnému spracovať množstvo rôznorodých údajov, akceptovať nové pohľady a interpretačný prínos a sledovať aj cesty, akými k nim autor dospel. Tým „vytiahol do boja”: proti povrchnej znalosti (či neznalosti) faktov, proti dezinterpretáciám každého druhu, proti nič nehovoriacim zovšeobecneniam a floskulám, ktoré sa snáď zmestia do niekoľkých riadkov.

„Monografická tendencia spracovania”, ako autor priznáva, sa prejavuje v ponímaní viacerých kapitol ako samostatných štúdií, vychádzajúcich z pramenného materiálu, na základe vlastného výskumu (napr. kapitoly venované pozemkovej reforme; demografickému vývoju v prvom a v druhom desaťročí republiky; parlamentným voľbám r. 1935 a i.). Nič nie je „predžuté”: čitateľ sa musí „prehrýzť” sám pedantnou a miestami veľmi podrobnou analýzou konkrétnych údajov, konfrontáciou protirečivých faktov (autor ju pritom „naoko” vydáva za „minimálny náčrt”, nevyhnutný pre pochopenie zložitosti problému.). Možno aj preto, že o niektorých - a to aj závažných - otázkach stále chýba širší odborný i laický „diskurz”, ktorý by umožnil uviesť ich pozadie a vedľajšie súvislosti naozajlen v nevyhnutnej skratke?

Odlahčiť, sprehľadniť a „sprítomniť” informáciami nabitý text pomáha množstvo fotografií s osobitnou výpovednou hodnotou, dobových kresieb, mapiek a prehľadných tabuliek; tiež prílohy konci III. zväzku.

Autor má neupierateľné právo zaradiť do svojej knihy to, čo považuje za potrebné (ale aj nezaraďiť to, čo z jeho pohľadu nie je natolko dôležité); čitateľ posúdi, do akej miery sa obojstranne vynaložené úsilie „vyplatilo”.

Pramene a literatúra

Edičný zámer, prvotné určenie a napokon limitovaný rozsah diela dovolili autorovi uvádzať len publikované pramene (pamäti, dobová literatúra a články, štatistické príručky, programové dokumenty) a žiadny poznámkový aparát. Preto nie vždy má čitateľ možnosť zistiť pôvod zaujímavej informácie či predkladaných údajov. Prísne obmedzenia vydavateľa obchádza autor miestami vložením vysvetliviek priamo do textu (napr. pasáže venované zvolenej metodike pri spracovaní štatistických prehľadov). Tu by bola šťastnejším (a možno i úspornejším) riešením poznámka pod čiarou. Zoznam použitej literatúry predstavuje vlastne len výber prác, ktoré autor odporúča čitateľovi pre hlbšie štúdium načrtnutých problémov. Je príznačné, že sa medzi nimi nájde len niekoľko slovenských titulov, pričom väčšinou publikované pred r. 1995. To evokuje ďalšiu otázku: Ovplyvnili autorov pohľad aj niektoré novšie výsledky slovenskej historiografie?

Záverečná pocta autorovi

Na záver si recenzentka dovoľuje vyjadriť osobný dojem z predstavovaného diela:

V úsilí o pravdivý a nezidealizovaný pohľad autor konfrontuje niektoré pretrvávajúce predstavy o Prvej ČSR s triezvymi faktami, čerpanými z bohatých a rôznorodých prameňov. Podrobuje tak českú spoločnosť (vtedajšiu i dnešnú) určitej skúške sebareflexie: čo bola a čo je ochotná o sebe počuť. Potešenie z čítania poskytuje vybrúsená čeština, hladký štýl a živý slovník, ktorý umožňuje so záujmom sledovať aj komentáre k štatistickým údajom a početným tabulkám. Oceňujem tiež obozretné narábanie so slovom - statočné a zároveň taktne formulácie problematických pasáží, sledujúce výlučne pochopenie skúmaných javov, či zhodnotenie zástoja historických osobností.

Profesor Kárník píše tak ako prednáša, ako rozmýšľa: polemizuje, argumentuje. Svoje závery čitateľovi nijako nevnučuje - starostlivo vážené sudy navyše častejšie zakončuje otáznikom. Niekedy ide o rečnícku otázku: bolo to naozaj tak? - ktorá problematizuje, či aspoň relativizuje vžitú „pravdu”. V každom prípade však pripomína, že spoločenský vývoj nikdy nie je taký jednoduchý, aby sa správa o ňom dala vtesnať do krátkych, stručných a jednoznačných tvrdení. Inokedy tým autor akoby vyzýval na dialóg a spoluuvážovanie. A túto ponuku by si čitateľ (a to ani slovenský) nemal nechať ujsť.

[1] Zv. I: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929), Libri, Praha 2000; (571 s.); zv II. Československo a české země v krizi a ohrožení (1930-1935)., 2002 (577 s.); zv. III. O přežití a o život (1936-1938), 2003 (803 s.).

[2] Podrobný komentár autorky tohoto príspevku k prvému dielu Kárníkovej syntézy bol prijatý na uverejnenie v Historickom časopise a pripravuje sa aj komentár k druhému a tretiemu zväzku, s načrtnutím (či pripomenutím) slovenského pohľadu na niektoré problémy našich spoločných dejín.